

Verbinding in tijden van verdeeldheid: de noodzaak van een *all-inclusive* burgerbeweging

Noelle Aarts vertelt:

“Beste mensen,

In de jaren vijftig van de vorige eeuw schreef de Duitse filosoof en **psycholoog Erich Fromm een boek**, getiteld *De gezonde samenleving*. Dit boek geeft een kritische visie op de moderne samenleving. Op het eerste gezicht leek het met de samenleving super goed te gaan, mensen hadden een ongekende mate van welvaart bereikt die volgens de statistieken tot op de dag van vandaag almaar toeneemt.

Fromm betoogde in zijn boek dat daar een hoge prijs voor wordt betaald. In de complexe, door technologie en consumptiedwang beheerste wereld zoeken mensen een veilig heenkomen in een obsessieve gerichtheid op het zelf, aldus Fromm. En dat leidt tot een gebrek aan liefde voor het leven, liefde voor de medemens en liefde voor de wereld om ons heen. Onze welvaart woekert op ‘een algehele vervreemding van het leven’, schreef Fromm. Hij bedoelde dat mensen zichzelf zijn kwijtgeraakt, omdat ze het idee hebben geen invloed uit te kunnen oefenen op ontwikkelingen in de wereld om hen heen.

Die vervreemding lijkt vandaag de dag niet minder dan toen. Veel mensen hebben ook nu het gevoel dat ze doorlopend worden geconfronteerd met problemen in onze leefomgeving die ergens *out there* worden veroorzaakt, terwijl zij met de gevolgen worden opgezadeld. Denk aan klimaatverandering, aan de afname van biodiversiteit, de uitputting van fossiele brandstoffen.

Aan de afschuwelijke oorlogen in de Oekraïne en op andere plekken in de wereld, de eindeloze vluchtelingenstromen en aan onvoorspelbare pandemieën zoals COVID-19. Het zijn problemen die niet alleen onze leefomgeving schaden, maar ook de fysieke en mentale gezondheid van ons mensen en dat begint langzaam maar zeker in steeds bredere kring door te dringen. En zo zien we langzaam maar zeker beweging ontstaan, beweging die gebaseerd is op het inzicht dat we niet alleen anders om moeten gaan met onze leefomgeving, maar ook dat we ons anders moeten verhouden tot de natuur en tot elkaar.

Ook dit inzicht is niet nieuw. Lang geleden, zo rond 1800, maakte de Duitse wetenschapper en ontdekkingsreiziger Alexander Humboldt een reis door Noord- en Zuid- Amerika. Hij was super onder de indruk van de grootsheid en pracht van de natuur. En al observerend kwam hij erachter dat de natuur een enorm ingewikkeld systeem is, waarin alles op alles reageert omdat alles met alles samenhangt. Een systeem dat zichzelf organiseert als een eindeloos stelsel van wederkerigheden en afhankelijkheden. Een systeem waar mensen nadrukkelijk deel van uitmaken.

Humboldt had een scherp oog voor al die samenhangen en hij waarschuwde toen al voor de negatieve invloed van de mensen handelen op de leefomgeving.

We kunnen er niet omheen: Wij zijn deel van de natuur, de natuur die almaar meer kuren lijkt te vertonen in reactie op hoe wij met haar omgaan. Naarmate we ons dat beter realiseren krijgen we het steeds warmer. Niet alleen vanwege de opwarming van de aarde, maar ook omdat we ons bij dit alles steeds ongemakkelijker voelen.

Het ongemak uit zich in nieuwe woorden waarmee we onze emoties uitdrukken, woorden als vliedschaamte, vleeswroeging en klimaatangst. Woorden die meer richting geven aan nieuwe normen: gij zult minder vliegen, minder vlees eten en alles doen om de opwarming van de

aarde te keren. Woorden die de leefomgeving en het klimaat onderwerp maken van de dagelijkse gesprekken die mensen met elkaar voeren.

Het goede nieuws is dat er dus best al een beetje beweging zit in de zaak, al is die nog weinig uitgekristalliseerd en laten ook de tegenkrachten zich vooralsnog luid en duidelijk horen. Er is, kortom, werk aan de winkel.

We moeten onze verhouding ten opzichte van de natuur opnieuw overdenken, zorgen dat we opnieuw deelgenoot worden van de natuur. Ik zei het al: dat natuur, dat zijn ook wij. Als we dat zien en ervaren dan gaan we vanzelf beter voor de natuur zorgen en misschien ook wel voor elkaar. En als we dat met zijn allen doen, ontstaat er in de woorden van de Franse filosoof Bruno Latour: “een nieuwe solidariteit tussen al wat leeft op deze planeet”. Hoe mooi is dat... Maar, dat gaat niet vanzelf. Daar moet wel het een en ander voor gebeuren!

Uiteindelijk vraagt een verandering van onze relatie tot de natuur ook om een verandering in de manier waarop wij, mensen met elkaar omgaan. In al deze relaties spelen afhankelijkheden een cruciale rol, begrippen die centraal staan in de natuuropvatting van Humboldt. Een andere relatie met de natuur en met elkaar begint met het erkennen van die afhankelijkheden.

Afhankelijk van de natuur

De biologie leert ons dat elk organisme leeft in een biotoop. Zonder biotoop geen organisme. Voor ons voedsel, ons onderkomen en daarmee voor ons bestaan zijn we afhankelijk van onze biotoop, van onze fysieke leefomgeving, ofwel van de natuur.

Afhankelijk van andere mensen

Mensen zijn niet alleen afhankelijk van de natuur, mensen zijn ook afhankelijk van andere mensen. Vanaf het moment dat we geboren worden, hebben we anderen nodig om in leven te blijven, om ons te ontwikkelen en om zin te geven aan ons bestaan.

Ook om problemen zoals klimaatverandering, de afname van biodiversiteit en de verschraving van de natuur het hoofd te bieden zijn we aangewezen op elkaar. Sterker nog: de kwaliteit van onze leefomgeving wordt voor een belangrijk deel bepaald door wat zich tussen mensen afspeelt. De machtsstrijden, het gekrakeel, het intermenselijke gedoe, de onzekerheden, de ruzies tussen andersdenkenden maken dat actie vaak uit blijft. Ook als de urgentie groot is. We krijgen het vooralsnog niet voor elkaar om tot overeenstemming komen over wat het juiste beleid is en het juiste gedrag, om de kwaliteit van onze leefomgeving te optimaliseren.

Afhankelijk van onszelf

Dit brengt mij bij een derde afhankelijkheid, en wel die van onze eigen mentale gesteldheid, onze impulsen en gevoelens, onze gedachten, ons vermogen om te relativiseren, en over onze eigen schaduw heen te stappen, kortom, van onszelf. Bijna dagelijks worden we gewaarschuwd voor de zogenoemde algoritmes, waarmee bedrijven als Google en Facebook informatie selecteren, al naar gelang onze voorkeuren en standpunten. Minder druk maken we ons over de algoritmes in ons eigen hoofd, waarmee ik bedoel dat we zelf ook voortdurend informatie selecteren en vervormen tot een verhaal dat bevestigt wat we al weten, wat we al vinden en wat we doen. Dat is per definitie een weinig veranderingsgezind verhaal!

Het belang van gesprekken

Daarbij komt dat de verhalen die wij construeren eigenlijk altijd incompleet zijn en ook nogal eens incorrect. Ze zijn het resultaat van gesprekken die we vooral voeren met OSM, Ons Soort Mensen. Dat zijn mensen die op ons lijken, mensen met wie we graag omgaan, onze vrienden, mensen die dezelfde informatie selecteren uit de eindeloze brei die hen dagelijks wordt aangeboden en daarmee onze gedeelde gedachtenpatronen bevestigen en versterken. Binnen deze netwerken van gelijkgestemden veranderen meningen al gauw in onwrikbare waarheden.

We maken het dagelijks mee, denk aan de waarheden van de mensen die gevaccineerd zijn tegenover de waarheden van de wappies, die zichzelf trouwens snappies noemen, dat zegt ook alweer een boel!

Dat we het niet fijn vinden om om te gaan met mensen die het niet met ons eens zijn, wordt bevestigd in hersenonderzoek. Wanneer mensen geconfronteerd worden met informatie die hun bestaande meningen en opvattingen bevestigt, dan gaan in de hersenen als het ware alle stoplichten op groen: fijn jongens, kom maar binnen, ik hoor dit graag. Bij informatie die niet strookt bij wat we vinden, gaan de stoplichten op rood. Die informatie wordt tegengehouden, genegeerd of zodanig omgevormd dat bestaande opvattingen alsnog worden bevestigd: het had waar kunnen zijn! Zo komen andersdenkenden en hun redeneringen steeds verder uit elkaar te liggen.

Als we al in gesprek gaan met mensen die er anders over denken, dan laat onderzoek zien dat we daar niet heel goed in zijn. Integendeel, in plaats van ‘Goh, interessant, ik hoor een nieuw geluid, vertel!’ proberen we andersdenkenden onmiddellijk te overtuigen van ons eigen gelijk. Daartoe trekken we allerlei strategieën uit de kast.

We verwijzen naar feiten om ons standpunt kracht bij te zetten (“onderzoek laat zien dat als boeren zich met de natuur bezig gaan houden, dat dat in termen van biodiversiteit niets oplevert, dus ja...”). Of juist naar heel persoonlijke ervaringen (“Ik werk al 30 jaar met kinderen, dus vertel mij wat...”). We gebruiken disclaimers (“Ik ben geen feministe, maar hoe ze op de universiteit met vrouwen omgaan...”), krachtige metaforen (“plofkip”, “een tsunami aan vluchtelingen”) en natuurlijk heel veel bijvoeglijke naamwoorden (“perfecte landbouwgrond wordt opgeofferd aan een onnozel stukje wilde troep en dat noemen ze dan natuur”).

Het droevige is dat dergelijke pogingen om mensen te overtuigen enkel indruk maken op de mensen die het er toch al mee eens zijn. Mensen die anders denken voelen zich in zo’n gesprek

niet gehoord, in een hoek gezet, beledigd of beschuldigd. Omdat gaandeweg steeds meer stigmatisering plaatsvindt van de sociale groepen waar zij deel van uitmaken: jagers zijn gewetenloze moordenaars, natuurbeschermers zijn sadisten, want die laten dieren willens en wetens een hongerdood sterven, burgers zijn emotioneel, egoïstisch, dom en onwetend, en overheden zijn sowieso niet te vertrouwen. Zo wordt gemakkelijk overeengekomen in de schijnbaar onbeduidende dagelijkse gesprekken die we in onze eigen bubbels met elkaar voeren. En zo is de toenemende polarisatie die we de laatste tijd in onze samenleving zo sterk ervaren vooral het resultaat van wat mensen met elkaar bespreken. Onze gesprekken zijn niet vrijblijvend!

Om te voorkomen dat de samenleving uit groepen mensen bestaat die elkaar de rug toekeren of, erger, elkaar bestrijden, zullen we extra moeite moeten doen om op een andere manier contact te maken, met de natuur, met andersdenkenden en met onszelf. Dat begint met de erkenning dat we de ander nodig hebben, de erkenning van afhankelijkheid.

Afhankelijkheid is niet fijn

Het probleem is dat wij in het Westen er niet echt gewend aan zijn om onze plaats in de natuur en die van de natuur in de mensensamenleving te beschouwen vanuit het perspectief van afhankelijkheid.

In mijn jeugd leerde ik bij aardrijkskunde over de woeste gronden die nog moesten worden ontgonnen. In Drenthe had je nog een paar van dat soort plekken, dat vond ik indertijd heel zelig voor Drenthe. Ze zaten daar ook al met die hunebedden. Hup, ontginnen die woeste gronden, en snel. Weg met die ongecontroleerde natuur, dat was heel sterk het gevoel.

Vandaag ontginnen we geen woeste gronden meer, maar dat neemt niet weg dat we ons nog altijd toeleggen op het onderwerpen van de natuur. Die mag er zijn, maar wel waar wij het willen, in nationale parken en zo. En die halen we weg waar wij hem niet willen of waar wij de grond willen gebruiken voor onszelf. We kappen oerwouden om palmolie en veevoer te

verbouwen. We bouwen steden die alsmaar groter worden en waar we het schamele groen ombouwen tot parkeerterreinen en terrassen.

Afhankelijk zijn vinden we niet fijn, het voelt als zwak. Afhankelijkheid maakt kwetsbaar, afhankelijkheid betekent falen. In het ergste geval gaan we ervoor naar de verslavingskliniek. In onze samenleving staan onafhankelijkheid, autonomie en individuele vrijheid hoog in het vaandel. Op eigen benen staan, zelfstandigheid, je eigen boontjes doppen, dat is het streven. We krijgen het van jongs af aan mee.

Afhankelijkheid is mooi

Met onze nadruk op autonomie en zelfredzaamheid verliezen we uit het oog dat afhankelijkheid niet alleen gaat over eenzijdig machtsmisbruik, over zwakte of over verslaving. Afhankelijkheid gaat ook over de ene aap die de andere aap vlooit op een plek waar hij zelf niet bij kan, over zorg voor elkaar, over samenwerking omdat problemen te groot zijn om in ons eentje aan te pakken.

Erkenning van afhankelijkheid maakt dat we relaties aangaan met anderen, relaties die maken dat we erbij horen, dat we ertoe doen en dat we dingen voor elkaar krijgen. Relaties die zorgen voor verbinding.

Vorbij het denken in dualismen

Om onze verbinding met de natuur te herstellen, moeten we de natuur op een andere manier beschouwen en onszelf dus anders positioneren in de natuur. Dat is een noodzakelijke, maar geen gemakkelijke opgave. We weten heel veel van de natuur, maar hoe we in partnerschap moeten leven met de natuur, daarmee begeven we ons in een heel ander domein.

Natuurfilosoof Matthijs Schouten benadrukt dat met name in Westerse culturen een groot onderscheid wordt gemaakt tussen enerzijds de mensen en anderzijds de dieren en de planten. Sinds de Verlichting domineert bij ons in het Westen het denken en spreken in elkaar

uitsluitende categorieën en in dualismen: natuur versus cultuur, goed versus slecht, individu versus samenleving.

In de meeste niet-westerse culturen en filosofieën is dat niet het geval. Daarin vormen verbondenheid en voortdurende wisselwerking het uitgangspunt: tussen heden, verleden en toekomst, tussen individu en gemeenschap. Onze relatie tot de ander is een voorwaarde voor de totstandkoming van onszelf, zo is de opvatting. In Ubuntutaal, een Zuid-Afrikaanse filosofie: ik ben omdat wij zijn, en omdat wij zijn, ben ik.

Een tijdje geleden was de Kameroense filosoof Pius Mosima te gast bij de Radboud Universiteit. Interessant waren zijn gedachten over depressie. In Nederland intussen volksziekte nummer één, erg genoeg vooral onder jongeren. Depressie, zoals de westerse geneeskunde het begrijpt, bestaat niet in Kameroen, vertelde Mosima. Er is in de inheemse taal niet eens een woord voor. Dat betekent niet dat de mensen in Kameroen niet neerslachtig kunnen zijn, hun interesse in de dingen kunnen verliezen en zich daarom afzonderen. Maar de overtuiging is dan niet dat iemand een depressie heeft, maar dat de relatie van die persoon ten opzichte van het geheel is verstoord. De oplossing is dan om de verbroken verbinding te herstellen en hem of haar opnieuw te betrekken bij de gemeenschap, weer onderdeel te laten uitmaken van het geheel.

Dat is heel wat anders dan iemand van een depressie genezen met therapie en medicijnen. Wat helpt het als je daarnaast een geïsoleerd leven leidt en niet in contact staat met je omgeving? “Minder ik, meer wij is de remedie”, zo luidde ook de boodschap van Mosima.

De helende krachten van de natuur zijn wij inderdaad goeddeels vergeten. Terwijl onderzoek keer op keer de positieve effecten laat zien van de natuur, niet alleen op onze gezondheid en vitaliteit, maar ook op ons welbevinden en geluk en zelfs op hoe wij ons sociaal gedragen.

Als we ons één voelen met de natuur, dan doet het er niet meer toe wie wij zijn, wat anderen van ons denken, wat we van onszelf denken.

Taal als vehikel voor verandering

Natuurlijk moeten we minder vliegen, minder vlees eten en minder energie verbruiken, willen we onze leefomgeving revitaliseren. Maar om onze verbinding met de natuur en met elkaar te herstellen, zullen we ook anders moeten gaan denken. Wat dan helpt, is om bewust om te gaan met ons alledaagse taalgebruik. Want: “Als je wilt veranderen hoe mensen denken, dan moet je veranderen hoe ze praten”.

Wanneer je erop let, dan valt op hoezeer het onderwerpen van de natuur ingebakken zit in ons alledaagse taalgebruik. Zo lazen we bij ons in Nijmegen in de Gelderlander dat ze in Duitsland de regels voor het afschieten van wolven gaan versoepelen. Als niet duidelijk is welke wolf een schaap heeft doodgebeten, kan toestemming verkregen worden om de hele roedel af te schieten. *“We zien geen andere mogelijkheid voor wolven die zich niet aan de spelregels houden”*, aldus de geïnterviewde ambtenaar. Dat staat gewoon in de krant! Als je er even over nadenkt, dan is dit volkomen raar: wolven die zich aan onze spelregels zouden moeten houden, alsof we dat met hen hebben afgesproken.

Even raar zijn woorden als meeuwenoverlast, muizenplaag of rattengif. Ze lijken normaal, maar dat zijn ze niet. Het is gewelddadige communicatie. Dergelijke woorden tonen vooral de normaliteit van onze dominantie over andere dieren. En telkens wanneer dergelijke woorden onproblematisch worden gebruikt, wordt die normaliteit gereproduceerd. Daarom is het belangrijk om te spreken over ‘tot slaaf gemaakten’ in plaats van over slaven.

We moeten ons realiseren dat ook taal richting geeft aan ons handelen. Taal maakt werkelijkheden. Als wij in onze dagelijkse gesprekken telkens herhalen dat asielzoekers gelukzoekers zijn, of dat we liever witte dan zwarte vluchtelingen opvangen, omdat die meer op ons zouden lijken, dan volgen de regels vanzelf. En dus krijgen asielzoekers die uit het zuiden komen en in de Oekraïne zijn gaan wonen om te werken of om te studeren een ander proces.

Dat taal werkelijkheden beïnvloedt, is ook goed nieuws. Want hier liggen verandermogelijkheden. Het betekent dat we aan het herstellen van de verbinding met de natuur en met elkaar kunnen bijdragen, simpelweg door anders te praten. Nieuwe taal, nieuwe woorden helpen, ik zei het al in het begin.

Naar een ware dialoog

Het erkennen van afhankelijkheid, het aangaan van de verbinding geldt – niet toevallig - ook als basisvoorwaarde voor de dialoog waar we met zijn allen om roepen als problemen al te ingewikkeld worden en een gewoon gesprek niet meer voldoet. Een dialoog is fundamenteel anders dan een debat of discussie.

In een dialoog gaat het nadrukkelijk niet om winnen. Alle deelnemers worden gerespecteerd, ook als ze er anders over denken. Iedereen doet mee, er zijn geen tegenstanders, enkel medestanders. In een dialoog gaat het om ‘de kunst van het samen nadenken’. Een dialoog nodigt uit tot andersoortig taalgebruik. Taal waarin afhankelijkheden worden uitgedrukt, taal die uitnodigt tot verbinding in plaats van tot polarisatie, taal die uitnodigt tot wederzijds respect en waarmee een veilige omgeving wordt gecreëerd. Zodat mensen zich uitgenodigd voelen om zich echt open te stellen en echt te luisteren, naar elkaar en naar de natuur.

Laten we alle mensen, jong en oud, trainen in het voeren van een dialoog, in de ware zin van het woord.

Als het gaat om een burgerbeweging, laten we dan vooral ook aansluiten bij al het goede dat al gebeurt, al die mensen die vol passie bezig zijn om de wereld te verbeteren, de natuur te redden, onrechtvaardige verschillen weg te werken en mensen in hun kracht te zetten. Het is een groeiende beweging van mensen met wat Rutger Bregman noemt: **morele ambitie**: de wil

om de wereld een veel betere plek te maken. Iedereen kan meedoen, iedereen zou mee moeten doen. We zijn allemaal deel van het probleem en daarmee ook van de oplossing.

In 1948 zijn normen over hoe mensen en staten zich horen te gedragen vastgelegd in de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens. De Noorse filosoof Jostein Gaarder stelt voor dat het intussen tijd is om daar een Universele Verklaring voor de Plichten van de Mens aan toe te voegen. Ik denk: we moeten wel! Want het is bizar: wat de aarde in miljoenen jaren heeft laten ontstaan, fossiele brandstoffen, jagen wij er in driehonderd jaar doorheen. En het gevolg, de opwarming van de aarde, daar schepen we de volgende generaties mee op!

Het is dan ook van groot belang is om onze solidariteit uit te breiden naar de toekomstige generaties en hen te betrekken bij de ontwikkeling van beleid.

Zo is er in Japan het *Future Design* experiment, bedoeld om de belangen van toekomstige generaties mee te laten wegen in de politieke besluitvorming. Dit gebeurt onder meer in burgerraden waarin de ene groep deelnemers het standpunt van de huidige inwoners inneemt en een andere groep zich inbeeldt dat ze de toekomstige inwoners zijn. Het blijkt dat de laatste groep kwesties als klimaatverandering, maar ook gezondheid op veel radicalere en progressievere wijze meenemen in hun standpunten. Wales heeft inmiddels een 'Commissaris voor de toekomstige generatie'. Er ligt een wetsvoorstel klaar om zo'n Commissaris voor het hele Verenigd Koninkrijk aan te stellen. In ons land laait af en toe de discussie op om jongeren stemrecht te geven vanaf 16 jaar. Ik ben daar een groot voorstander van!

De Franse filosoof Michel Serres stelt voor om onze democratie ook te ecologiseren. De kerngedachte is dat de belangen van niet-mensen niet zozeer 'worden meegenomen', maar volwaardig onderdeel zijn van het systeem van besluitvorming. Bruno Latour heeft het Parlement van de Dingen geïntroduceerd, een platform voor gesprekken waarin de waarden (niet de waarde!) van dieren, planten en dingen een structurele plek krijgen. Vanuit deze **gedachte is in 2018 de 'Ambassade van de Noordzee' opgericht**, een initiatief waarin wordt onderzocht hoe algen, vissen en andere Noordzeebewoners een stem kunnen hebben om mee te praten over de toekomst van de Noordzee.

Er zijn op dit gebied nog veel meer interessante ontwikkelingen gaande. Zo heeft Ecuador onlangs formele rechten gegeven aan wilde dieren. In alle beleidsbeslissingen moet het welzijn van wilde dieren moet worden meegenomen. Eerder kreeg de Whanganui rivier in Nieuw-Zeeland rechtspersoonlijkheid toegekend, evenals het Amazonegebied in Colombia en Lake Erie in de Verenigde Staten. In een aantal landen is inmiddels het begrip *ecocide* opgenomen in wetgeving. Dat betekent dat grootschalige vernietiging van natuur wordt beschouwd als crimineel gedrag en dus wordt veroordeeld. Deze initiatieven behoren tot een opkomende beweging is die pleit voor integrale rechten van natuur en zoekt naar nieuwe beginselen ter bescherming van natuur en de plaats van mensen daarbinnen.

Conclusie

Willen we in deze tijden van verdeeldheid werkelijk nieuwe verbindingen aangaan, dan zullen we met zijn allen letterlijk een beweging moeten vormen en aan het werk moeten gaan. Het mooie is dat alle beetjes helpen en iedereen kan meedoen.

We hoeven niet heel groot te denken om een bijdrage te leveren aan een gezonde samenleving waarvan, in de woorden van Erich Fromm "... de leden waarlijk hun kinderen, hun naasten, alle mensen, maar ook zichzelf en de gehele natuur kunnen liefhebben, waarin ze zich met alle anderen verbonden kunnen voelen en desondanks het gevoel van een eigen persoonlijkheid en integriteit kunnen bewaren". We zijn het aan onszelf, de planeet en de toekomstige generaties verplicht om hier ons uiterste best voor te doen.

Dank u wel."